

Ақашева Ә.С.,
Дүйсебаева К.Д.,
Оразымбетова К.Ш.,
Жұмабекова И.Д.

**Шығыс Қазақстан аймағында
экологиялық туризмнің даму
ерекшеліктері**

Мақала Шығыс Қазақстан аймағындағы экологиялық туризмнің даму ерекшеліктеріне арналған. Аймақтағы оның дамуы туралы алғышарттары тұжырымдалып, экотуризмді дамыту жолындағы қиындықтар сипатталған және олардың барлық мүмкіндіктері мен шешу жолдары қарастырылған. Шығыс Қазақстанның туристік рекреациялық, экологиялық әлеуетінің қазіргі жағдайы талдануда. Туризм индустриясын дамытудың негізгі тенденциялары зерттелген, яғни жұмыс орындарын және халықтың тұрақты жоғары табыстарын қамтамасыз ете алатын, сонымен қатар тірі табиғатты адалдықпен сақтайтын баланспен экотуризмді қарастыруға болады. Шығыс Қазақстан сияқты аймақтарда экотуризм табиғатты қорғау, халықтың жұмыспен қамту көрсеткішінің өсімі және әлеуметтік-экономикалық дамуға елеулі үлес қоса алады. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда экологиялық туризмді жүзеге асырудың болашағы туралы қорытындылар жасалды.

Түйін сөздер: Шығыс Қазақстан өңірі, экотуризм, туризм дамуының рекреациялық ресурстары, қоршаған орта, инфрақұрылым, ландшафт.

Akasheva A.S.,
Duissebayeva K.D.,
Orazimbetova G.Sh.,
Zhumabekova I.D.

**The features of the development
of ecological tourism in the east
Kazakhstan region**

The article is devoted to the features of the development of ecological tourism in the East Kazakhstan Region. Prerequisites of its development were formulated in the region, difficulties of the development of ecotourism were characterized and possible ways to overcome them were considered. The current state of touristic recreational ecological potential of East Kazakhstan is being analyzed. The basic tendencies of development of the tourism industry were investigated, that ecotourism can be seen precisely the balance, which can provide jobs and stable high incomes and save intact wildlife. In regions such as the East Kazakhstan, ecotourism can help nature protection, growth of employment and socio-economic development. The conclusions about the perspectives of the ecological tourism in protected areas were made.

Key words: East Kazakhstan region, ecotourism, recreational resources of the development of tourism, environment, infrastructure, landscape.

Ақашева А.С.,
Дүйсебаева К.Д.,
Оразымбетова К.Ш.,
Жұмабекова И.Д.

**Особенности развития
экологического туризма
в Восточно-Казахстанском
регионе**

Статья посвящена особенностям развития экологического туризма в Восточно-Казахстанском регионе. Сформулированы предпосылки его развития в этом регионе, охарактеризованы трудности в развитии экотуризма и рассмотрены возможные пути их преодоления. Анализируется текущее состояние туристского рекреационного экологического потенциала Восточного Казахстана. Исследованы основные тенденции развития туристской отрасли, которая может рассматриваться именно тем балансом, который может обеспечить рабочие места, стабильно высокие доходы населения, а также сохранить в неприкосновенности дикую природу. В таких регионах, как Восточный Казахстан, экотуризм может помочь охране природы, росту занятости населения и социально-экономическому развитию. Сделаны выводы о перспективах осуществления экологического туризма на особо охраняемых территориях.

Ключевые слова: Восточно-Казахстанский регион, экологический туризм, рекреационные ресурсы развития туризма, окружающая среда, инфраструктура, ландшафт.

ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН АЙМАҒЫНДА ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ТУРИЗМНІҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Кіріспе

Шығыс Қазақстан облысы 1932 жылы құрылған. Қазақстан Республикасы Президентінің 1997 жылдың 3 мамырдағы Жарлығымен оған Семей облысының аймағы қосылды. Облыс аймағы 283,3 мың ш.км созылып, жоғарғы Ертіс алабында орналасқан, оңтүстікте Қытай және Алматы облысымен, солтүстік шығыста Ресеймен, батыста Қарағанды және Павлодар облыстарымен шекараласады. Облыс орталығы Өскемен қаласы 1720 жылы құрылып, Кеңді Алтай тауында орналасқан. Облыста 19 аумақтық-әкімшілік бірліктер, оның ішінде 15 аудандар және 4 қала бар.

Шығыс Қазақстан облысының табиғаты таңқалдырар алуантүрлі. Осында дала, шөлді және таулы тайга ландшафттар: батыста – Ертіс маңы және Сарыарқаның жазықтары, шығыста – Алтай деп аталатын таулы өлке. Шығыс Қазақстан жануарлар және өсімдіктер әлемінің түрліліктерімен бай. Облыста республикамыздың орман байлығының 90 %-ы жинақталған. Аймақтың табиғатын сақтап қалуға қорғалатын аумақтар мен қорықтық орындар торабы құрылған. Бұл Марқакөл, Батыс Алтай, Алакөл қорықтары, 8 жануартану мен өсімдіктану қорықшалары, 6 табиғат ескерткіштері, Қатон-Қарағай ұлттық табиғи саябағы. Туризмді дамытуда Қазақстанның келешегі мол және тартымды өлкесінің бірі Шығыс Қазақстан облысы болып табылады. Мұнда туристерді қызықтыратын көптеген нәрселер бар кең аумақ, керемет ландшафттар, әр-түрлі климаттық аймақ, баға жетпес мәдени және тарихи ескерткіштер, туристік қызметтердің сан алуан түрі бар. Бүгінгі күнде облыстың аумағында туроператорлық және турагенттік қызметтерді жүзеге асыратын 108 туристік ұйым, 16 туризм нұсқаушысы, 117 орналастыру орны, 84 демалыс орындары, 5 демалыс үйі, 34 емдеу-сауықтыру шипажайы, жиынтық көлемі 1723072 га немесе Шығыс Қазақстан облысы аумағының 6,0 % – ын құрайтын 14 республикалық маңызы бар ерекше қорғауға алынған табиғи аумақ тіркелген. Бұл аумақтарда тек қана Қазақстан және ТМД елдерінің көптеген туристерін қызықтырып қана қоймай, сонымен қатар алыс шет ел туристерін де тартатын Алтай Рудасының негізі табиғи көрікті жерлері топтастырылған. Тартымды

табиғаты, ескерткіштердің жоғары сапада сақталуы, геосаяси жағдайларының үлкен өнеркәсіпті әлеуетімен сәйкестігі, келесі туристік өнімдерді ерекшелеуге мүмкіндік береді: – экологиялық туризм, – жағажайлық туризм, – тау шаңғысы туризм; – емдік – шипалы туризм; – мәдениет – танырлық туризм. Қазақстандағы туризмнің басты мақсаты – заманауи жоғары деңгейдегі бәсекеге сай туристік индустрия, экономика саласының дамуына әлемдік туризм жүйесіне ену және болашақтағы туризм саласында халықаралық ынтымақтастықта бола отырып, өз өнімдерін шетелдік туристерді тарту. Қазақстан салыстырмалы түрде жас және дамушы мемлекет [1].

Туризмнің дамуы біздің еліміздің аймақтары үшін өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Экотуризмнің ең басты қағидасы қоршаған ортаны аялау, табиғатты сыйлау. Туризм, оның ішінде экотуризм – бұлар, табысы бірқатар факторлардың жиынтығына тәуелді болып табылатын қызмет салалары. Қазіргі таңда экологиялық туризм басқа туризм салаларына қарағанда басымырақ. Экологиялық туризмнің негізгі мақсаты қоршаған ортаның және мәдени, табиғи ресурстардың сақталуын қамтамасыз ету.

Мақала Шығыс Қазақстан өңіріндегі экологиялық туризмнің даму ерекшеліктеріне арналған. Аймақтағы оның дамуы туралы алғышарттары тұжырымдалып, экотуризмді дамыту жолындағы қиындықтар сипатталған және оларды шешу жолдары қарастырылған. Шығыс Қазақстанның туристік рекреациялық экологиялық әлеуетінің қазіргі жағдайы талданған. Туризм индустриясын дамытудың негізгі тенденциялары зерттелген. Шығыс Қазақстан аймағында экологиялық туризмді жүзеге асырудың перспективалары туралы қорытындылар жасалды [2].

Зерттеу нысаны

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаев БҰҰ ДТҰ-н Бас Ассамблеясының 18-ші сессиясында әлемдегі жалпы өнім көлемінің 10%-н туризм саласындағы кіріс құрайтынын, туризм саласындағы бизнес әлемі барлық мемлекеттің 800 миллиардтан астам долларын салықтық түсімдермен қамтамасыз ететіндігіне тоқтала отырып, қазіргі уақытта Еуропа мен Азиядағы 14 миллионға жуық туристер таяу уақытта Қазақстанда болуды жоспарлап отырғандығын, әсіресе, Германия, Ұлыбритания, Қытай, Жапония және АҚШ елдерінде біздің

елімізге қызығушылық байқалатындығын атап өткен. Қазіргі таңда әлемнің барлық аумағы үшін табиғи ортаны сақтауға бағытталған жаңа өрлеулерде Шығыс Қазақстан аймағыда тыс қалмайды. Жалпы алғанда Шығыс Қазақстанның табиғатының өзі де экологиялық туризмнің қарқынды дамуына әртүрлілік, бірегейлік, ландшафтың кеңбайтақтылығы, сонымен қатар әлі де қарастырылмаған урбандалу үрдістері тәрізді тиімді шарттар ұсынады. Қазақстанның мұндай аймағына экологиялық туризмнің дамуына барынша үлес қоса алатын Шығыс Қазақстан аймағын жатқызуға болады. Шығыс Қазақстан аймағының экологиялық туризмі бұл тек қана қызықты саяхат емес, қоршаған ортаның сақтауға шақыру.

Негізгі мақсаты Шығыс Қазақстан аймағының экологиялық туризмнің даму ерекшелігін талдау болып табылады. Негізгі міндет заманауи экологиялық туризмнің жағдайы және оның Шығыс Қазақстан экономикасындағы орнын талдау, сонымен қатар аймақтағы экологиялық туризмнің алдағы даму болашағын анықтау болып табылады. Экологиялық туризмнің объектілері табиғи аймақтар, тарихи ескерткіштер, ғылыми және білім беруде қолданылатын мәдени және архитектуралық ескерткіштер болып табылады. Бұл экологиялық туризмнің жан-жақты болуын қамтамасыз етеді [3].

Экологиялық туризмнің ең өзекті бағыттары:

- танушылық;
- ғылыми;
- спорттық;

Қазақстандық Алтай туризмді дамытудың ең қолайлы нысаны саналғандықтан, мұнда туризмнің мынандай түрлері дамуда: тау туризмі; ғылыми-танымдық; су туризмі; курорттық; спорттық.

Тау туризмі – таулы аймақта арнайы көлікті қажет етпейтін туризмнің кең тараған түрі. Белуха тауы альпинизм мен тау туризмін дамытуға аса қолайлы нысан болып есептеледі. Ол ТМД және Балтық маңы елдері тұрғындарының арасында аты әйгілі туристік нысандардың бірі болғандықтан, әрбір турист Алтай және Белуха шыңын көруді міндеті деп есептеп, 5 баллдық категория бойынша шыңды бағындыруға тырысады. Барлық маршруттар мұзды-құзды аудандармен өтеді. Белуха аяздылығы және күрделілігі жөнінен дүние жүзіндегі биік шыңдардан ешбір қалыспайды. Бұл жағынан ол Мак-Кинли шыңына ұқсас келеді. Алтайда әртүрлі қиындық және қашықтық бағыттар бойынша маршруттар ұйымдастырылған [4]. Соның ішінде Ресей мем-

лекетімен шекарааралық саяхаттар да бар. Ондай саяхаттарға жататындар «Белуха алтын шеңбері» (14–15 күн), «Рахман шеңбері» (13 күн), «Озерный» (14 күн), «Алтайдың биіктік полюсі» (12 күн саяхаттары болып табылады.

Қазіргі ғылым мен техниканың қарыштап дамыған шағында табиғат байлықтарын қорғау – үлкен мән беріліп отырған игілікті жұмыстардың бірі. Әсіресе, табиғаттың бұзылмаған үлгісін сақтап қалуда қорықтардың алатын орны ерекше. Қорықтарда тек бағалы хайуанаттар мен өсімдіктер ғана қорғалып қоймай, туған еліміздің ғажайып орындары да сол қалпында сақталады.

Қазақстандық Алтайдың өсімдік дүниесі мен жануарлар әлемін қорғау мақсатында ерекше қорғалатын аумақтар ұйымдастырылған. Мұнда Қазақстанның Қызыл кітабына енген өсімдік жамылғысы және жануарлар дүниесінің көптеген түрлерін көруге болады.

Батыс Алтай қорығы Қазақстандық Алтайдың биогеоценозын кешенді қорғау мақсатында 1992 жылы 3-шілдеде құрылды. Көлемі 56078 га жер, Шығыс Қазақстан облысының солтүстік-шығыс шекарасындағы Риддер және Зырян әкімшілік ауданы жерінде орналасқан. Негізгі тау жоталары Линей, Көксу, Иванов және Үлбі. Таулы-тайгалы ормандар қара тайга, самырсын-қарағайлы және қара қарағайлы ормандардың тұрады. Қорықта өсімдіктің 800-ден астам түрі өседі, оның 45-і сирек кездесетін түрлер, 16 түрі Қазақстан Республикасының Қызыл Кітабына енгізілген, олар: Сібір қандығы, сафлор тәрізді рапонтикум, ұсақ торлы жуа, ірі гүлді шолпанкебіс, телпек сүйсін, Алтай рауғашы, қызғылт семізот, Алтай суықшөбі.

Ал, Марқакөл мемлекеттік табиғи қорығы – Оңтүстік Алтайдың табиғат кешенін, сондай ақ бірегей альпілік типтегі Марқакөл көлін табиғи қалпында сақтау мақсатында 1976 жылы құрылған. Көлден басқа негізгі қорғау нысандарына – Солтүстік Сібір таулары үшін қалыпты болып саналатын балқарағайлы-самырсынды және шыршалы ландшафттар, Марқакөлге ғана тән майқан, хариус, талма балық, теңге балық жергілікті бірегей балықтар әлемі, құстар мен сүтқоректілер жатады. Ғылыми-зерттеу жұмыстарының негізгі мақсаты – Алтай – Саян таулы аймағының эндемик түрлерін сақтап қалу. Қазақстан Республикасында табиғат қорғаудың бір саласы – ұлттық табиғи саябақтар. Ұлттық табиғи саябақтардың негізгі міндеттері – табиғат қорғау шараларымен қатар табиғатты қалпына келтіру, сақтап қалу, туризмді дамыту және

экологиялық білім мен тәрбие беру мәселелеріне де ерекше көңіл бөлу. Кейде арнайы рұқсат бойынша белгілі бір мөлшерде аң аңлауға да жағдай жасалады. Қорықтарға қарағанда ұлттық саябақтардың туризм үшін маңыздылығы жоғарырақ. Өйткені оларда туристер үшін экскурсияларды көбірек өткізуге мүмкіндік бар. Оңтүстік Алтайдың таулы-тайгалы ормандарын, табиғи және мәдени ескерткіштері, су нысандарын қорғау мақсатында 2001 жылдың 17-маусымында Қатон-Қарағай ұлттық саябағы ұйымдастырылған. Бұл көрікті, тіптен қозғалмаған табиғаттың 643 477 гектары, Қазақстан Республикасының ең әдемі қорғалатын аумақтарының бірі болып табылады. Саябақ сирек және жойылып бара жатқан түрлер – қар барысы, Алтай ұлары, дөнес тұмсықты үйректің ареалы ретінде маңызды орын алады. Саябақ құрамына Алтайдың ең биік шыңы – Белуха тауы, Листвяга жотасы тізбегі, Оңтүстік Алтай (ең биік нүктесі Жаңғыртау – 3871 м), Тарбағатай (Хрустальная тауы – 3094 м), және Сарымсақты (Бүркітауыл тауы – 3373 м) кіреді. Барлық тау жоталары субендік бағытта созылып жатыр. Ұлттық бақта 400 жуық көл бар. Олардың көбі шағын, су айдыны көлемі бір шаршы шақырым. Ең үлкен көл – Бұқтырма. Ол орманды алқаптың жоғары шекарасында Бұқтырма өзенінің қайнар көзіне жақын орналасқан. Ал, Язевое, Черновое және Марал көлдері Листвяга жотасында орналасқан. Бұл көлдерде балық өте көп. Мұнда жоғары сатыдағы өсімдіктердің 1200-ге тарта түрі, Қызыл Кітапқа енген 30, дәрілік өсімдіктердің 45-тен астам түрі кездеседі. Аумағының 12 %-ын қылқан жапырақты орман алып жатыр. Сондай-ақ Қазақстандағы биіктігі 80 және ені 10 метрді құрайтын ең ірі Көккөл сарқырамасы орналасқан. Тағы бір бетке ұстар мақтанышы Берел зираттары атты ерекше археологиялық ескерткіш болып табылады. Осы жерде теңіз деңгейінен 1200 метр биіктікте, ғылыми кеңістікте «Патшалар алқабы» деген атауы бар Бұқтырма өзенінің алқабында б.з.д. IV ғасырға жататын сақ князі жерленген қорғанының табылуы заманауи ғылым үшін таң қаларлық жаңалық болды. Алқапты әрі қарай зерттеу бойынша жұмыстарды археологтар әлі күнге дейін жалғастыруда. Бір кездері аудан аумағы арқылы Ұлы Жібек жолының Солтүстік Тарауы өткен болатын, ол арқылы Шығыс пен Батысқа қарай Алтайдың алтыны мен қоласы, скифтер мен арзамастардың алтыны тиелген керуендер өтетін, сондықтан бұл жерде Алтын Тарау деп те атайды. Ақсу (Белое) ауылында

Қазақстандағы марал мүйізінен, балдан, шөптер мен тамыршалардан дәрі-дәрмек шығаратын жалғыз фармацевтикалық зауыт қызмет атқарады. Спиртті пантокрин, пантобалды бальзам, «Белуха» бальзамы, балауыз, долана, тау жалбызы, қырмызы тұнбалары, самырсын майы ерекше сұранысқа ие. Дәрі-дәрмекті даярлауға тек экологиялық таза, жергілікті шикізат пайдаланылады. 1924 жылдан бастап ауданда бүгінде әлемге танылған «Рахман бұлақтары» сауықтыру шипажайы жұмыс істейді. Ұлттық саябақтың аумағы Алтай-Саян эко-аймағының Қазақстандық бөлігінің құрамына кіреді. Бұл Қазақстандағы ең ірі ұлттық саябақ. Саябақ аймағынан әсем табиғи ескерткіштерден Көккөл, Арасан, Язевое, Рахман сарқырамаларын, Язевое және Үшкөл көлдерін тамашалауға болады [5].

Су туризмі – белгілі бір су нысандары бойынша арнайы жүзу құралдары бар жорықтарды ұйымдастырып өткізетін іс-әрекет. Қазақстандық Алтай мол сулы, әрі мөлдір өзен мен көлге бай болуымен де ерекшеленеді. Су туризмінің рафтинг деп аталатын түрін дамытуға болады. Туристер әртүрлі қиындықтағы ұзаққа созылған (250 км) және қысқа маршруттарды таңдап ала алады. «Экосистем», «Рахмановские ключи» атты туристік фирмалары онға жуық жүзу маршруттарын ұйымдастырған. Жүзу маршруттары екі кісілік катамаран, рафт және қайықтармен жүргізіледі.

Қазақстандық Алтайда курорттық туризм жақсы дамыған. «Рахман қайнары» санаторийі Шығыс Қазақстан облысы, Қатон-Қарағай ауданында орналасқан. Рахман көлі теңіз деңгейінен 1760 м биіктікте жатыр. Термальды бұлақтар жарықшақтан ағып шығып, жалпы ұзындығы 80 м болатын бір бағытта шығыстан-батысқа қарай бағытталады. Санаторийдің басты емдеу факторы болып құрамында 0,03г/л-ға дейін көмір қышқылы, 45–80 мг/л кремний қышқылы және 10–35 эман радон бар гидрокарбонатты-кальцийлі әлсіз минералданған бұлақ сулары табылады. Бұлақ суларының температурасы 34°

С-тан...43°С-қа дейін өзгереді. Санаторий термальды жерасты радон суларын пайдалана отырып, сүйек-бұлшық ет, орталық және перифериялық нерв жүйесін, тері, палиартрит, радикулит т.б. ауруларды емдейді.

Рахман қайнары сулары химиялық құрамы бойынша азотты – кремнийлі минералды сулар тобына жататындықтан, ол «Белокуриха», Цхалтуба» санаторийлерінің суларына ұқсас болады. Радон сулары орталық нерв жүйесіне әсер етіп,

регенерацияны жылдамдатады, қабыну және трофикалық процестерді жақсартады. Жүрек – қан тамырлары қызметін қалыпты жағдайға келтіреді. Сондай – ақ Язевое санаторийінде пантымен емдеу қызметі қазіргі технологияларға сай жүргізіледі.

Шығыс Қазақстан облысының туристік-рекреациялық әлеуеті жоғары. Облыста туристік фирмалар саны – 55-тен астам. Олардың 34-і – Өскемен қаласында, 19-і – Семейде, 1-і – Зайсанда, 1-і – Үржарда орналасқан. Олардың қатарына жататындар: «Алтай», «Алтай экспедициялары», «Геотур», «Ellas», «Зангар-Тур», «Интурист-ВК», «Изумрудный Алтай» және т.б. Аса ірі әуе агенттіктер болып «Авиалюкс», «Авиаэкспресс», «Видебург», «Ульба», Air Astana» саналады [6].

Нәтижелері мен талдау

Қазіргі таңда экологиялық туризм экономиканың дамуына ықпал ететін келешегі бар сала болып табылады. 2005 жылы Қазақстандық Туристік Ассоциация (ҚТА) мен ІРК компаниясының эксперттерімен жүргізілген Қазақстандағы туристік нарықтың анализі бойынша Қазақстан келешекте қозғалмаған табиғаты мен қорықтар, ұлттық парктердің алуан түрлі үлкен потенциалына ие, сонымен қоса мәдени мұрасына да бай. Германия, Ұлыбритания, Франция, Оңтүстік Корея мен Жапон елдерінде жүргізген зерттеу мен сауалнамалар (10000 үлгі шамасында) бойынша, шетелдік азаматтар арасында Қазақстандық экологиялық турларына жоғары қызығушылық білдіргенін анықтаған. Еліміз шет елдер тәжірибесінде туризм бағыттарын дамыту жолдарын іздейді, себебі ол елдер бұл салада бірнеше саты жоғарыда. Бірақ, дайындық пен жоспарсыз асығыстық жасап қажеті жоқ. Қазақстандағы экотуризм енді дамып жатыр, бірақ сонда да оң септігін сезуге болады. Қазақстанды туристік гауһар таспен салыстыруға болады, себебі әлемдік бәсекелестікке сәйкес келетіндей тамаша туристік мүмкіндіктері өз сәтін асыға күтуде. Біздің елімізді 2020 жылға шейін алдыңғы қатарлы туристік бағытқа айналдыру үшін 1 миллиард доллар қаражат жұмсалуы қажет.

Қазіргі кезде Қазақстан маманданған экстремалды турлар мен Ұлы Жібек жолы бойынша көршілес елдермен бірлескен турларды ұсынады. Бірақ та айтылған турөнімдер ішкі туризм үшін болашағы күдікті деуге болады.

Қазақстанда болашағы бар және дами алатын 2 турөнімді айтуға болады:

- бизнес туризм;
- экологиялық туризм

Екі өнім де халықаралық нарықта тамаша мүмкіндіктерге ие. Статистикалық мәліметтер мен нақты қазіргі жағдайға сүйенсек, шетелдіктер біздің елге іскерлік мақсатпен келеді. Қазақстандағы негізгі турөнім экологиялық туризм болып келеді, бірақ халықаралық нарықтағы бәсекелестік қасиеті аз. Келешектегі бұл турөнімге деген қызығушылық 8,9 миллион адамды (немесе жалпы басымдылықтың 63 %) құрайды. Ол әлемдік нарықта ең маңызды орын-

ды алады және сол себепті Қазақстанның дамуында да нарықта басым орынға ие болуы тиіс. ҚТА туристік нарықтың қызығушылығын білдіре отырып, экотуризмнің елдің бюджетіне және де туристік нарыққа дакіріс әкелетінін түсінеді. Сондықтан да 2005 жылы ҚТА Қазақстандағы экологиялық туризмнің басымдылығының бағасын анықтау үшін анализ жүргізді. Қорытынды бойынша экотуризм күрделі даму қажет екенін түсінді. Соған қарамастан, республиканың әрбір аймағы экотуризмнің дамуы үшін ерекше табиғи байлыққа тұнып тұр (1-кесте).

1-кесте – Қазақстан аумақтарындағы туризм түрлері

Аумақтар бойынша туризм түрлері				
Оңтүстік Қазақстан	Солтүстік Қазақстан	Орталық Қазақстан	Шығыс Қазақстан	Батыс Қазақстан
Экологиялық	Экологиялық	Экологиялық	Экологиялық	Экологиялық
Тау	Шаңғы	Экскурсиялық	Тау	Су
Жаяу	Жаяу	Су	Танымдық	Жаяу
Велосипедтік	Экскурсиялық	Спелеологиялық	Экскурсиялық	Экскурсиялық
Экскурсиялық		Тарихи		Тарихи
Тарихи				Діни
Діни				

Қазақстанда бірінші Ақпараттық – Ресурсты Экотуризм Орталығы (ИРЦЭ) болды. Ол ҚТА – ның арқасында 2005 жылы құрылды және де әлі күнге шейін тиімді жұмыс жасауда.

АРЭО жобасы – бұл отандық экотуризм жайлы халықаралық және мемлекеттік нарықта дұрыс ақпарат беру, жергілікті қоғамдар мен ұйымдарға көмек беру үшін ойласырылған жоба. АРЭО – туристік нарықтағы ең керекті бірлік екені анық. Экотурөнімдерді жарнамалау мен жылжытуда жобаның Қазақстандық экологиялық туризмінде алатын орны ерекше. Статистикалық мәліметтер бойынша жыл сайын келушілер көлемі 20–25 % өсіп отыр.

Мақсатқа жету – Қазақстандағы экотурөнім туралы ақпарат берушіні ең танымал әрі қажетті ету. Оны мына жолдармен шешуге болады:

- іріктеу, анықтау және ең жақсы экотурөнім шығару;
- сапалы өнім шығару үшін әрдайым тренинг пен тәжірибе алмасу арқылы көмек беру;

– әрекет арқылы тұтынушыға жету үшін тиімді әрі нақты ақпарат беру;

– туризмнің табиғатпен тиімді жанасып дамуы;

– барлық серіктестермен жүйелі түрде жұмыс жасау;

– ішінара дамуы, оның нәтижесі ең үздік жаттықтырушылар, серіктестер және кәсіби мамандар.

Экологиялық туризмнің басқа туризмдерден принциптік айырмашылығы – табиғатта туристердің берілген тәртіпке бағынуы, табиғи ландшафттарды шамадан тыс ластаудан қорғау және индустриялық туризм дамуының басты шарты болып табылатын табиғи ресурстардың деградациясын болдырмау.

Экологиялық туризммен жастар мен белсенді қызықты демалысты жақсы көретін орта жастағы адамдар айналысады. Жоғарыда айтылған мәтінге қарап Шығыс Қазақстан экологиялық туризмінің дамуын экотуристердің осы аймаққа жоғары қызығушылығымен және әлемдік турис-

тік салада қазіргі таңда жаңа және динамикалық сектордың дамуымен байланыстырып қарастырамыз. Шығыс Қазақстан ерекше табиғи және тарихи нысандардан қалыптасқан бай рекреациялық әлеуетімен белгілі. Бұл осы жерде тұратын көптеген халықтар қасиетті деп санаған Сібірдің Белуха тауы; әлемдегі өлшеммен маңыздылығы бойынша жалғыз геологиялық Тархан кескіні. Сонымен қатар аймақтың реликті және эндемикалық өсімдігі; әлемде аналогы жоқ жартастағы суреттердің байтақ массивтері; Зевакин және Берел тәрізді кең ауқымды жерлеу кешендері. Бұл аймақтың табиғаты әртүрлі. Оңтүстік шығысында Сауыр және Тарбағатай жоталары бой көтерген және Оңтүстік Алтайдың арасында Зайсан қазан шұңқыры орналасқан. Шығыс Қазақстанның тағы бір ерекшелігі, барлық ландшафт түрлері бар. Аталған аймақтың көрінісімен бір туристік турда тамсанып тамашалауға болады. Бір туристік сапарда туристер көшпелі қазақтың мәдениетін, балықшылардың өкілдерін сонымен қатар марал фермасында бола алады. Мұндай барлық факторлар әрбір туристке қызықты, әртүрлі, динамикалық және ұмытылмас саяхат сыйлайды. Шығыс Қазақстан құрамына Шығыс Қазақстан аймағының 6 %-ін алып жатқан 24 ұлттық қорық кіретін биологиялық аймақ. Алтай-Саян экологиялық аймақтың бөлігі, Қазақстандық Алтай аумағы ерекше назар аудартады. Ерекше ландшафт және биологиялық әртүрлілігінің арқасында, бұл аймақ «WWF Living Planet» Халықаралық ұйым анықтаған ғаламдық 200 экологиялық аймақтың қатарына енген. Шығыс Қазақстан керемет атақты-Алтайдың таулы балымен және балы иісінің дәмі, емдік қасиеттерінің арқасында әлемдегі ең жақсы бал болып саналады; Бұл жерде аюлар мен маралдар мекен етеді. Биік таулы ландшафтық табиғатының әртүрлілігімен, көркемділігімен, өсімдік және жануар әлемінің байлығымен, турбуленттік өзендердің болуымен шулы және тік бағытты сарқырамамен, емдік су көздерімен және басқа да көрікті орындарымен ерекшеленетін Қатон-Қарағай аймағы. Алтай тауларының ортасында көркем көлдердің арасында тас тостағанның түбінде бәріне белгілі «Рахман бұлағы» орналасқан. Қазақстандық Алтай тауы Шығыс Қазақстан облысы аумағының көп бөлігін алып жатқандықтан, туризмді дамытуға зор мүмкіншілік бар. Ол шөл даладан бастап, орман алқаптары, өзен мен көлдер, биік шыңдардағы альпі шалғындары мен мұздықтарға дейін

созылған ландшафттық-климаттық аймақтардың біртұтас жиынтығы [7].

Мұның барлығы туристік индустрияны дамытуға негіз бола алады. Ең биік шыңы – қасиетті Белуха тауы (4506 м), Батыс Алтай және Марқакөл мемлекеттік қорықтары, Қатон-Қарағай ұлттық саябағы, республикалық маңызы бар ресми табиғат ескерткіштерінің бірі -Синегорье самырсынды тоғайы, тарихи-мәдени орындар, табиғаты әсем Марқакөл, Себин, Язевое, Зайсан, Рахман көлдері, Көккөл, Арасан сарқырамалары т.б. туристік-рекреациялық ресурстарға бай болып келеді.

Қазіргі таңда дамып келе жатқан туристік нарықта экотуризмге сұраныс көп. Нарық шарттарына сәйкес болу үшін туристер жергілікті дәстүр және мәдениетпен таныса алатындай табиғи қоршаған зоналармен жақыннан тамсана алатындай туристердің сол аймақта тұру формалары қалыптасты. Аймаққа келген туристерге сапалы қауіпсіздік, стандартқа сай келетін және экологиялық таза ұлттық тағамдар ұсынылады. Туристер ерекше, тірі табиғатқа және биологиялық ұлттық саябақтар мен қорықтарға кіре алады. Шығыс Қазақстан аймағының әйгілі туристік және рекреациондық зоналары деп Солтүстік Шығыс, Шығыс (Марқакөл), Орталық (Өскемен қаласы, Бұқтырма жағажайы), Солтүстік (Риддер), Батыс (Семей), Оңтүстік (Алакөл) [8].

Бұл аймақтарда ТМД елдерінің ғана емес алыс шет елдер туристерін қызықтыратын Оңтүстік Алтайдың табиғи орындарына негізделген. Шығыс Қазақстан аймағының экологиялық туризмінің дамуы, аймақтың табиғи шаруашылық кешенінің дамуына, сонымен қатар аймақтың әлеуметтік экономикалық мақсаты-өмір сүру сапасы және қоғамның тұрақты дамуын сипаттайтын факторлармен қамтамасыз етуге үлесін қосады. Ұлттық саябақты құрудың мақсаты Оңтүстік Алтайдың ерекше экологиялық, ғылыми, мәдени және рекреациялық құндылыққа ие бірегей табиғи кешендерін сақтау және қалпына келтіру, сондай-ақ экологиялық білім беруді, ғылыми зерттеулер мен туристік жұмысты дамыту болып табылады [9]. Негізгі міндеттері: Ерекше экологиялық, ғылыми, мәдени және рекреациялық құндылыққа ие мемлекеттік табиғи-қорықтық қорды, биологиялық сантүрлілікті, табиғи және тарихи-мәдени бірегей кешендер мен нысандарды сақтау; Табиғат үдерістерін табиғи жағдайда зерттеу және экологиялық мониторинг жүргізу; Ғылым, мәдениет, ағарту және білім беруді дамыту

мақсатында ұлттық саябақ аумағын мақсатты әрі рационалды түрде қолдану; Ғылыми ұйымдар ұсыныстарының негізінде бұзылған табиғи және тарихи-мәдени кешендерді қалпына келтіру; Тұрғындарға экологиялық ағарту жұмыстарын ұйымдастыру, оқу саяхаттары мен сабақтарын, оқушылар мен студенттердің өндірістік тәжірибелерін өткізу; Экологиялық туризмді, рекреацияларды, шектеулі шаруашылық жұмыстарын осы мақсаттар үшін белгіленген зоналарда ұйымдастыру. Экологиялық туризм табиғи ортаның табиғи түрінде сақталуын қадағалайды және тұрғындардың қызығушылығын арттыратындай табыс алып келеді [8].

Экотуризмнің аспектілері; ақпараттандырылған-табиғат және аумақ мәдениеті, экологиялық заңдылықтарын және тағы да басқа білім алу; этикалық-экологиялық минталитеттің қалыптасуы – табиғат және ұлттық мәдениетке сыйластық және түсіністік, оларды сақтап қалу қажеттілігін сезіну. Экотуризмді дамыту туристік қызмет нәтижесіндегі экожүйеге кері әсердің алдын алудың бірден-бір жолы.

2020 жылға дейінгі Қазақстан Республикасының туристік саласын дамыту тұжырымдамасының аясында Астана, Алматы, Шығыс Қазақстан, Оңтүстік Қазақстан және Батыс Қазақстан облыстық 5 аймақтық кластерлер анықталды. Астана және Алматы қалалары бизнес-туризмнің даму орталықтарына жатады. Шығыс Қазақстан экологиялық туризм, ал Алматы қаласы – тау туризмінің даму орталықтары ретінде қарастырылады. Оңтүстік Қазақстан аймағы мәдени туризмді дамыту орталығы, ал Батыс Қазақстан – аумағы мәдени, «жағажай» демалыс ретінде анықталады [9].

Қорытынды

Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаевтың халыққа деген «Қазақстан – 2030» жолдауында қоршаған ортаны қорғау және дамуды тұрақтандырудың Көпуақыттылық Экологиялық Бағдарламасы (КЭБ) «Экология және табиғи ресурстар – 2030» атты ұлттық деңгейдегі жоспар жүзеге асырылды. КЭБнің негізгі мақсаттары – қоршаған орта мен қоғам арасындағы тығыз байланыс, сонымен қатар экологиялық жағымды орта құру.

2030 жылға дейін қойылған мақсатқа жетудің 4 негізгі басты бағыты бар:

Қауіпсіз экологиялық орта құру;

Табиғат ресурстарын рационалды қолдану;

Өсімдік және жануар әлемінің көптүрлілігін сақтау;

Тұрғындардың экологиялық ақпараттану деңгейі.

Шығыс Қазақстан-бұл өзіндік ландшафтымен және табиғи климаттық шарттармен ерекшеленетін аймақ деп айтуға болады. Табиғи және мәдени әртүрлілік бұл аймақтың туристік көркем дәрежесіне әбден лайық екенін көрсетеді. Мұнда динамика және әртүрлілікпен сипатталатын туристік өнімнің дамуына барлық шарттар жасалған. Туристік әлеует зерттеулерінің нәтижесі көрсеткендей, Шығыс Қазақстан экологиялық туризмнің дамуы үшін барлық мүмкіндіктерге ие. Оның негізін ерекше табиғи шарттар мен ландшафтар, көптеген табиғи, тарихи ескерткіштер, халықтың мәдени және этникалық мұрасы құрайды. Бірақ, экологиялық туризм басқа туризм түрлерінен табиғи ортаға шамалы әсер етумен ерекшеленгенімен рекреациялық-туристік инфрақұрылымның әлі де қалыптасу деңгейінде жүргендіктен, экологиялық туризм біраз кедергілерге жолығуда [10].

Экологиялық туризмнің экономикалық әлеуеті шектеусіз, бірақ оның қалыптасуы мен дамуына қаржылай көмек қажет. Экологиялық туризм үшін қажетті инфрақұрылымдарды құру туристер үшін табиғаттың кез келген жеріне баруға мүмкіндік береді.

Инвестициямен жеке капитал назарын аудару және Шығыс Қазақстан облысындағы Белуха шыңы аймағындағы Рахман бұлағында емдік сауықтару кешендерінің құрылысын, Марқакөл, Алакөл және т.б. демалу орындарын құру экологиялық туризм нысандары бойынша инвестициялық жобаларды іске асыру мақсатында шарттар құру қажет. Шығыс Қазақстан аймағының ерекшелігі, ең алдымен үлкен аумақта табиғатты табиғи күйін сақтауында. Ландшафтардың көркемділігімен эстетикалық ерекшелігі, флора және фауналары Шығыс Қазақстанның-экологиялық тур ұйымының алдағы даму бағыттарына өз үлесін қосатын бірден-бір фактор [11].

Шығыс Қазақстан аймағындағы экотуризмнің дамуы жаңа бағыттарды талап етеді. Соңғы жылдары туризмнің бұл түрін дамыту мақсатында тенденция қалыптасты. Атап айтсақ, экотуризмнің дамуы Шығыс Қазақстанның табиғатын сақтауға көмектеседі. Шығыс Қазақстан сияқты аймақтарда экотуризм табиғатты қорғау, халықтың жұмыспен қамту көрсеткішінің өсімі және әлеуметтік-экономикалық дамуға көмектесе алады. Ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда экологиялық туризмді жүзеге асырудың болашағы туралы қорытындылар жасалды.

Шығыс Қазақстан облысының асаперспективті аудандарындағы экологиялық туризмді дамыту үшін жасалатын жағдайлар келесілерді қамту керек:

Республикадағы туризм индустриясының көптеген экологиялық және әлеуметтік-экологиялық проблемаларын шешу мақсатында экологиялық туризмнің дамуының ғылыми негізделген ұлттық стратегиясын әзірлеу керек.

Туристерге сапалы қызмет ететін экологиялық сауатты мамандар тағайындау.

– экологиялық туризмді дамытуға мүдделі барлық мемлекеттік және жеке құрылымдардың жергілік органдарына қолдау көрсету;

– болашақ ұрпақ үшін ерекше табиғи және мәдени-тарихи объектілердің сақтау табиғатты

пайдалануды реттеу мақсатында географиялық ақпараттық жүйені құру керек;

– қоршаған ортадағы табиғи ресурстардың (орман, көл, тау) табыскөздеріне жергілік халықтың түсінуіне мүмкіншілік беру және осындай идеяларды тарату бағытындағы жұмыстарды ұйымдастыру.

Шығыс Қазақстан облысында жүргізілген зерттеу нәтижелері экологиялық туризмді дамыту мақсатында Қазақстанның басқа облыстарында пайдалануы мүмкін [12].

Қорыта айтқанда туризм соның ішінде экотуризм сарқылмайтын, шексіз ресурстарды ұқыпты пайдаланған кезде ұлттық байлықтарды молайтатын негізгі бағыттардың бірі болып табылады.

Әдебиеттер

- 1 Курузов А.В. Роль экологического туризма в формировании новой системы принципов отношения к окружающей среде // Человек. Природа. Общество. Актуальные проблемы»: материалы 13 международной конференции молодых ученых, 26–30 декабря 2002 года. – Санкт-Петербург, 2002. – С. 719.
- 2 Бектимирова Н.Н. Аспекты аттрактивности в туристском продукте Казахстана. – Алматы, 2003. – 146 с.
- 3 Лукичев А.Б. Сущность устойчивого и экологического туризма // Российский журнал экотуризма. – 2011. – № 1. – С. 3–6.
- 4 Шайкенова Р.Р., Мамутова К.Р. Современное состояние экологического туризма в Казахстане // Экономический и этнографический туризм: становление, проблемы и перспективы развития: сборник статей Всероссийской научно-практ. конф. – Хабаровск, 2009.
- 5 Кайгородцев А.А. Проблемы и перспективы кластерного развития туризма в Восточном Казахстане. Восточно-Казахстанский государственный университет им. С. Аманжолова. – Усть-Каменогорск, 2011.
- 6 Накатков Ю.С. История туризма Казахстана. – Алматы, 2001. – 196 с.
- 7 Мазбаев О.Б., Атейбеков Б.Н., Асубаев Б.К. Туризм және өлкетану негіздері. – Алматы: ҚазҰПУ, 2006. – 99 б.
- 8 Ердәвлетов С.Р. География туризма: учебное пособие. – Алматы, Қазақ университеті, 2000. – 336 с.
- 9 Алиева Ж.Н. Экологический туризм: учебное пособие. – Алматы, Қазақ университеті, 2002. – 107 с.
- 10 Қазақстанның қорықтар мен ұлттық бақтары. – Алматы, 2006. – С. 96–251.
- 11 Храбовченко В.В. Экологический туризм: учеб.-метод. пособие. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 262 с.
- 12 Алиева Ж.Н. Туризмология негіздері: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 172 б.

References

- 1 Kutuzov A.V. Rol' ehkologicheskogo turizma v formirovani i novoj sistemy principov otnosheniya k okruzhayushchej srede // Chelovek. Priroda. Obshchestvo. Aktual'nye problemy»: materialy 13 mezhdunarodnoj konferencii molodyh uchenyh, 26–30 dekabrya 2002 goda. – Sankt-Peterburg, 2002. – S. 719.
- 2 Bektimirova N.N. Aspekty attraktivnosti v turistkom produkte Kazahstana. – Almaty, 2003. – 146 s.
- 3 Lukichev A.B. Sushchnost' ustojchivogo i ehkologicheskogo turizma // Rossijskij zhurnal ehkoturizma. – 2011. – № 1. – S. 3–6.
- 4 Shajkenova R.R., Mamutova K.R. Sovremennoe sostoyanie ehkologicheskogo turizma v Kazahstane // EHkonomicheskij i ehtnograficheskij turizm: stanovlenie, problemy i perspektivy razvitiya: sbornik statej Vserossijskoj nauchno-prakt. konf. – Habarovsk, 2009.
- 5 Kajgorodcev A.A. Problemy i perspektivy klasterного razvitiya turizma v Vostochnom Kazahstane. Vostochno-Kazahstanskiy gosudarstvennyj universitet im. S. Amanzholova. – Ust'-Kamenogorsk, 2011.
- 6 Nakatkov YU.S. Istorija turizma Kazahstana. – Almaty, 2001. – 196 s.
- 7 Mazbaev O.B., Atejbekov B.N., Asubaev B.K. Turizm zhəne  lketanu negizderi. – Almaty: KazYPU, 2006. – 99 b.
- 8 Erdavletov S.R. Geografiya turizma: uchebnoe posobie. – Almaty, Kazak universiteti, 2000. – 336 s.
- 9 Alieva Zh.N. Ehkologicheskij turizm: uchebnoe posobie. – Almaty, Kazak universiteti, 2002. – 107 s.
- 10 Kazaksannuң qorıqtar men  lttyk baktary. – Almaty, 2006. – S. 96–251.
- 11 Hrabovchenko V.V. Ehkologicheskij turizm: ucheb. – metod. posobie. – M.: Finansy i statistika, 2004. – 262 s.
- 12 Alieva Zh.N. Turizmologiya negizderi: oqu quraly. – Almaty: Kazak universiteti, 2004. – 172 b.

